

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *The church seen from the south east.*

SØNDER OMME KIRKE

NØRVANG HERRED

Kirken nævnes første gang i kirkelisten i håndskriftet Ribe Oldemoder (o. 1376–89), hvor den er sat til en afgift på fire skilling sølv (jf. s. 1016). Det vidtstrakte hedesogn vestligst i Jelling Syssel omfattede indtil 1911 også Blåhøj og Filskov, som 1877 begge fik egne filialkirker. Området omkring Filskov, knap ti km øst for Sønder Omme by, har i middelalderen udgjort et selvstændigt sogn (jf. †Østergård ødekirke, s. 2679), som efter kirkens nedlæggelse er lagt til Sønder Omme. Indtil 1908 var Hoven (Ringkøbing Amt) anneks til Sønder Omme præstekald.

Efter reformationen var kirken i kongens eje, indtil den 1697 med patronatsret og kaldsret blev afhændet til justitsråd og hofjunker Poul Eggers.¹ Denne overdrog samme år kirken til oberst Ditlev Brockdorff til Hvolgård og Estrup,² som 1698 også blev ejer af an-

nekskirken i Hoven.³ Herefter fulgte to-tre generationer med skiftende private ejere: Fra 1713 tilhørte kirken justitsråd, regimentskvartermester Bertel Hauch, som 1730 solgte den til etatsråd Gerdt Hansen de Lichtenberg, Horsens (jf. †klokke 1734).⁴ 1754 købtes kirken af ejeren af Juellingsholm, Claus Svitzer (jf. lysekronen), som 1758 solgte den til købmand Ulrich Frik i Kolding (jf. †messehaug).² Ulrich Friks børn afhændede 1776 kirken til sognepræst Hans Jørgensen Bang og fire mænd i sognet,⁵ og i de følgende år frem til 1811 blev kirken efterhånden overtaget af samtlige hartkornsbesiddere, der hermed blev tiendejere. Kirken overgik til selveje 1. januar 1912.

Slægten Juel på herregården Juellingsholm, oprettet af Mogens Juel senest 1574, har afsat sig adskillige spor i kirken (jf. prædikestol og †epitafium). Anne Grubbe

Fig. 2. Luftfoto af kirken og kirkegården set fra sydvest. Odense Luftfoto 1952. Kgl. Bibl. – *Aerial photo of the church seen from the south west.*

(†1642), enke efter sønnen Jens Juel (†1602), forpagtede kirketienden og havde hvervet som kirkeværge. Hun lod 1620 kirken forlænge og forsyne med et tårn (jf. s. 2637), et byggeri, der kendes i detaljer fra kirkens regnskaber.⁶

Jordegods. Kirken ejede 1697 en jord i Kirkeby, som præsten forpagtede mod at levere altervin og brød, samt noget engjord.¹

Dåbs- og begravelsesskikke. Sognets historiker, Jens Kierckebye, der var vinterlærer i Sønder Omme 1813-18, beretter, at i hans ungdom blev næsten alle børn døbt som spæde i præstegården og først senere fremstillet i kirken i forbindelse med morens, 'kirkegangs-konens', introduktion.

Ved begravelse førtes kisten direkte til graven. Efter præstens jordpåkastelse og opfyldningen af graven kastedes skovle og spader over kors på den nydannede gravtue. Lå en spade øverst, ville det næste lig blive en mand, var det en skovl, en kvinde. Herefter holdt præsten, hvis man ønskede det, en kort 'gravtale' ved graven eller en egentlig 'ligprædiken' i kirken.⁷

Sagn. Som straf for at have nedbrudt våbenhuset og for at bruge tømmere til et møllehus hjemsoget

Anne Grubbe af genfærdet af den herre, der i sin tid havde opført våbenhuset, og fru Anne fik først ro, da hun havde ladet kirketårnet bygge.⁸ – Engang var der så stor præstemangel, at præsten i Sønder Omme måtte passe hele seks sogne: foruden Omme og Hoven også Grindsted og Grene samt Lindeballe og Ringive. Dette fik ham til at digte følgende vers:

Omm o Howen
er mi ejen Sowen.
Grindstæ o Green
kund A wal åsse betjeen;
men Linneball o Ringgyv
blywer mijer, end A ka skrow.⁹

Sognets bebyggelse var indtil 1800-tallet præget af den vestjyske skik med fritliggende enkeltgårde, eller som det hedder i Danske Atlas: 'enlige steder, som ligger adspredte her og der i den vilde hede'. Sønder Omme by bestod af nogle få gårde fordelt på to ejerlav, Kirkeby og Østerby; efter anlæggelsen af Kolding-Troldhede jernbanen 1917 (nedlagt 1968) udviklede den sig til en

stationsby. Kirke og præstegård lå tidligere frit på marken og engen nord for den slyngede Omme Å, der strømmer midt igennem sognet og er en del af Skjern Ås store afvandingsområde.

Kirkegården (fig. 1 og 2) er udvidet mod nord i to omgange, 1928 og o. 1950. Den oprindelige del, omkring kirken, har mod syd og øst bevaret gamle vedbend-begroede *kampestensdiger*. Vestre dige blev 1918 omdannet til en cementsat kløvestensmur, som ved udvidelsen 1928 er forlænget mod nord. Kirkegårdens yngste, nordre afsnit strækker sig frem til det nedlagte jernbanespor (jf. fig. 2) og omgives af cementsatte kampestensdiger, hvoraf en del sten må være hentet fra det sløjfede norddige.

Tre ældre *indgange* har groft tildannede piller af kløvet granit og lukkes af nyere, galvaniserede jerngitterfløje. Der er en køreport fra Skole Allé i vest (fig. 8) og en ganglåde fra Hovedgaden i syd, mens granitpillerne fra den sløjfede østre flåde nu gør gavn i en nordligere indgang i vestre dige. De seks piller – typiske for 1800-tallet – krones af store granitkugler, der i sin tid er bekostet af gæstgiver Fritz Lawaetz Poulsen,¹⁰ og som tidligere stod hvidtede. På kirkegården er der alléer af stynet lind, og også kirken omgives af lindetræer.

Bygninger omkring kirken. Et *ligkapel* nord for kirken er bygget 1928 samtidig med kirkegårdens udvidelse.¹⁰ Den hvidtede og teglhængte bygning er i blandede romanske og gotiske former med tre koblede, spidsbuede vinduer i sydgavlen over porten. Den middelalderlige pastiche, med synligt, sværet tagtømmer i gavlen, er tegnet af arkitekt Axel Hansen i Ribe. Bygningen er respektfuldt sat i stand 2015, da der samtidig indrettedes et handicap toilet. En *graver- og redskabsbygning* opført samme år på kirkegårdens nordøstre afsnit er tegnet af firmaet A2Arkitekterne, Holstebro. Det er et bredt, tømret og sortmalet hus med aluminiumstag. Bygningen afløste et mindre, tømret *†graverhus* med halvtæg på samme sted opført 1987 af arkitekt Jakob Mortensen, Vejen. – Nordvest for kirkegården ligger endnu byens tidligere *stationsbygning*, opført 1917 i røde sten og med halvvalmet tag (arkitekt Robert V. Schmidt).

En *†klokketabel* ('klokketårn') på kirkegården blev taget ned 1614 og tømmeret genanvendt i et fritliggende *†kalkhus*.¹¹ Det stråttækte kalkhus var uden vinduer og gavlene tætnet med lyng. Opførelsen af et kalkhus skete som forberedelse til de følgende års store byggearbejder, da kirken fik sit murede klokketårn (se s. 2636).

Fig. 3. Udsnit af matrikelkort over jorderne i Kirkeby og Østerby. 1:10.000. Kirken ligger nær skellet mellem de to ejerlav. Kirkeby blev opmålt og udskiftet af D. Svendsen 1800, Østerby af A. W. Ravn 1791. Sammentegnet af Freerk Oldenburger 2017. – *Detail of cadastral map of lands of Kirkeby and Østerby. The church lies near the boundary between the two owners' guilds.*

Fig. 4. Kirken set fra syd med $\dagger$ våbenhus, nedtaget 1949 (s. 2641). Foto o. 1900 i NM. – *The church seen from the south with the $\dagger$ porch taken down in 1949.*

BYGNING

Kirken, i folkemunde kaldet Lange Maren,¹² er i sin kerne en romansk kvaderstensbygning bestående af kor og skib. Den blev 1620 forlænget mod vest, og samtidig opførtes et lille styltetårn oprindeligt med tre åbne arkader til de frie sider. Byggearbejdet, der ifølge en indskrift var afsluttet 1622, blev udført af muremester Christen Pedersen i Varde, med hvem der 1619 blev indgået en kontrakt. Et middelalderligt $\dagger$ våbenhus foran skibets gamle $\dagger$ syddør blev stående en tid efter kirkens udvidelse. Det nuværende våbenhus ved forlængelsens sydside er bygget 1949 (arkitekterne Ejvind og Fred. M. R. Draiby) og afløste et $\dagger$ våbenhus på samme sted fra 1830. Styltetårnets tre bueåbninger er muret til, formentlig i 1700-tallet, og dets aflukkede rum tjener nu som forhal, efter at det en tid havde været brugt til oplagring. Bygningen fremtræder i dag i den skikkelse, den fik ved en hovedreparation 1856–63 og en omfattende restaurering 1949–50 (arkitekterne Draiby). I det indre dækkes rummene fremdeles af flade bjælkelofter. Orienteringen afviger ca. 10 grader mod syd.

Den romanske kvaderstensbygning er opført på et terræn med svagt fald mod øst. Kirken måler med vestudvidelse og tårn nu 33 m i længden, men har oprindeligt kun været ca. 21 m lang, hvoraf koret udgør omtrent en tredjedel. Springet mellem kor og skib (65 cm) svarer til to tredjedele af murens tykkelse. Arkitekturen er simpel og enkel; størst omhu er der brugt på koråbningen, der har både sokkel og kragbånd.

Kvaderstensmurene hviler på en sokkel med skråkant, der springer 5–6 cm frem fra facaden. De to hjørnesokkelsten i vest er flyttet ud i forbindelse med forlængelsen 1620. De to tilmurede døre har brudt soklen, hvis skråkant er ført rundt om hjørnerne (Uldall 1890). Flere granitkvadere er forholdsvis store, enkelte mere end 1,5 m lange. Nederste skifte er som vanligt det højeste (ca. 54 cm). En kvader vestligst i korets nordside

måler 85×105 cm, svarende i højden til de to nederste skifter. Bedst bevaret er murværket i nordsiden, mens sydsiden er forstyrret og sat om i flere omgange senest 1856–63, da konturerne af den gamle $\dagger$ syddør blev helt udvisket. Manglende forbandt mellem kor og skib kan være et oprindeligt træk.

Af de små, højsiddende *vinduer* er to stadig bevaret og genåbnet 1949, mens overliggerne fra to andre er indsat i tårnet i forbindelse med tilmuringen af bueåbningerne (måske i 1700-tallet). Kirken må oprindeligt have haft i alt syv vinduer: ét i hver af korets sider og to i hver af skibets langsider. Bedst bevaret er det østre vindue i skibets nordside, der er anbragt med sålbænken i 6. skifte. Det lille vindue er udvendig 60 cm bredt, mens lysningen (repareret med cement) kun har været godt 20 cm bred. Overliggeren er tildannet af én blok, der siden er brækket i to stykker; sålbænken er af to sten, de smigede sider udgøres hver af to bygningskvadre. Indvendig er buen dannet af et kilestensstik. Korets østre vindue (jf. fig. 1), der er anbragt et skifte lavere, er af en tilsvarende konstruktion, men forstyrret ved en øgning af bredden, hvorved både overligger og sålbænk er kløvet i to stykker og hver forsynet med en 'lus'. Indvendig er den runde bue ommuret i tegl. De to *vinduesoverliggere*, der er flyttet til tårnet, er begge monolitter. En, indsat i nordre bueåbning,

har 'brudt' overside og måler i bredden 67 cm, én i søndre åbning har lige overside og måler 64 cm.

De tilmurede, rektantede $\dagger$ døre spores endnu, og deres konturer blev ved restaureringen 1949–50 indvendig markeret med streger i puds. De er anbragt omtrent over for hinanden og har som nævnt begge brudt bygningens skråkantsokkel. Bedst bevaret er norddøren, hvis åbning, 210×102 cm, er lukket med kløvede kampesten. Den dækkes af en stensbjælke, mens siderne udgøres af bygningskvadre. Ved afbankningen af væggenes puds 1949 sås det, at døren indvendig var dækket af en egeplanke (jf. fig. 12). Syddøren har formodentlig stort set svaret til den nordre, men sporene er som sagt helt udvisket udvendig. Indvendig angives døren at have målt 2,4×1,2 m.

Indre. Den velbevarede *korbue*, 2,4 m bred, udgør godt og vel en tredjedel af triumfmurens bredde. Åbningen er sat af tildannede granitkvadre, der 1949 er renset for hvidtekalk. Vangerne hviler på en skråkantsokkel, hvis lidt umage profil er ført om hjørnet mod skibet. I de lodrette sider er der til dels brugt rejste kvadre; buens kilestensstik er dannet af kun otte sten. Vederlaget er markeret af individuelle, lidt plumpe *kragbånd*, der på undersiden hver har en omløbende rundstav over skråkant.

Bagmurene, der ved restaureringen 1949 blev renset for kalk og puds, er af rå og kløvet kamp

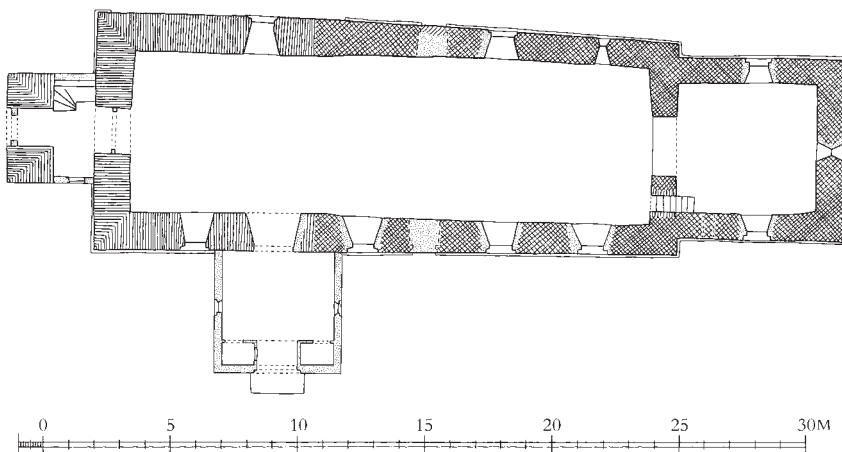

Fig. 5. Grundplan. 1:300. Målt af E. og F. M. R. Draiby 1951, suppleret af Niels Jørgen Poulsen og tegnet af Freerk Oldenburger 2017. Signaturforklaring s. 9. – *Ground plan.* Key on p. 17.

SDR. OMME.

TEGN.Nr.59

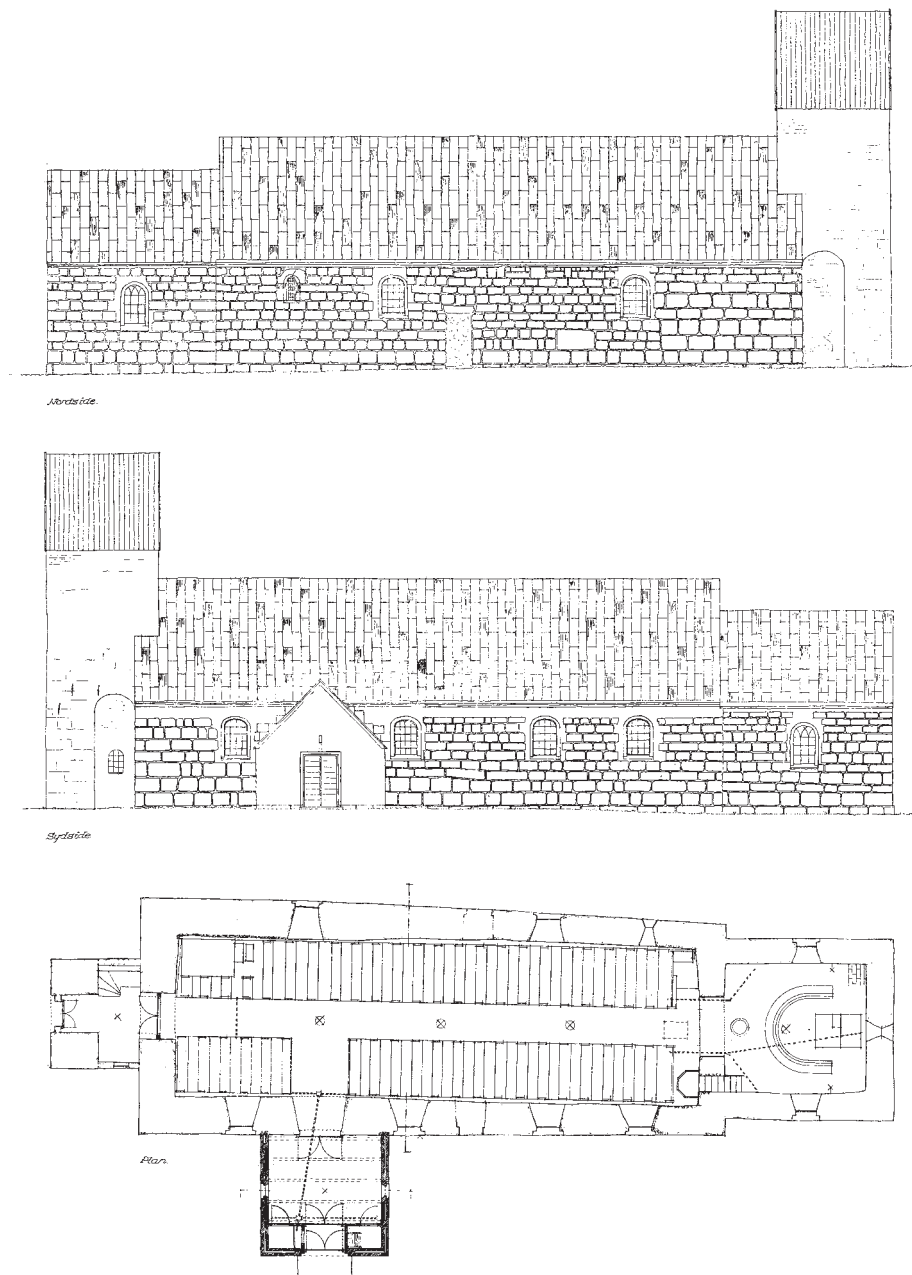

Fig. 6a-c. Opmåling af kirken. 1:300. a. Nordfacade. b. Sydfacade. c. Plan. Målt og tegnet af E. og F. M. R. Draiby 1951. — Scale drawings of the church. a. North facade. b. South facade. c. Ground plan.

Fig. 6d-j. Opmåling af kirken, 1:300. d. Vestfacade. e. Østfacade. f. Længdesnit set mod nord. g. Detaljer af våbenhus. h. Tværsnit af kor set mod vest. i. Tværsnit af tårn set mod vest. j. Tværsnit af skib set mod øst. Målt og tegnet af E. og F. M. R. Draiby 1951. — Scale drawings of the church. d. West facade. e. East facade. f. Longitudinal section looking north. g. Details of porch. h. Cross-section of chancel looking west. i. Cross-section of tower looking west. j. Cross-section of nave looking east.

Fig. 7. Kirken set fra nord. Foto Ebbe Nyborg 2017. – *The church seen from the north.*

og står nu igen med en ujævn overflade. Rummene har begge bevaret deres bjælkelofter (jf. s. 2643). Korets *gavltrekan*t, der udvendig er muret med kvadre, er ligesom også skibets østre gavlspids indvendig af rå og kløvede marksten. Der er adgang fra skibet til korets loftsrum gennem en groft gennembrudt åbning.

†*Sidealtre*. Under restaureringen 1949 fremkom i gulvet i skibets østre hjørner ikke nærmere beskrevne fundamenter, der må opfattes som rester af to middelalderlige sidealtre (jf. fig. 13).

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Ved en istandsættelse o. 1443 blev korets tagværk udskiftet (jf. s. 2643). Inden kirkens forlængelse 1620 var der foran syddøren rejst et lille †*våbenhus*, hvis kampestensfundamenter og gulv af munkesten blev fremdraget og opmålt af arkitekterne Draiby (jf. fig. 13). Huset blev stående ved byggearbejdet 1620, da der blev anskaffet fyrrelægter til 'skrøvsen' (»Schrøfftsen«),¹¹ det jyske ord for våbenhus. Huset havde tidligere været tækket med bly, men blev nu hængt med tegl. Det var revet ned inden 1766 (jf. adgangsforhold ndf.).

Uvist hvornår blev †norddøren muret til og sammen med denne vel også nordsidens små romanske vinduer. Til gengæld blev sydsidens vinduer gjort større.

Forlængelsen 1620 øgede kirkens areal med godt en tredjedel.¹³ Den gamle vestgavl blev taget ned og kvadrene genanvendt i de nye mure og i det lille klokketårn, der rejstes vest herfor. Nye stenblokke, som ifølge regnskabet blev tildannet af indsamlede sten fra de omliggende marker, er i større formater (op til 60 cm høje) og grovere tilhugget end de romanske. En rektantet *sokkel* under sidemurene træder kun frem i syd. Ved byggeriet har man tilsyneladende fortrinsvis genanvendt de gamle kvadre i det østlige parti i nord, før man gik over til de nye sten, som tilsammen kun udgør otte skifter. Sine steder har det været nødvendigt med et udligningsskifte af mindre sten. De nye mure er tykkere (1,5 m eller mere) end de oprindelige. Bagmurene, der var afdækket 1949 (jf. fig. 10), er af store, rå og kløvede sten. En rundbuet *arkade* i vestmuren, som har ledt ind fra tårnunderdelen, har vanger af tildan-

Fig. 8. Tårnet set fra vest. Foto Ebbe Nyborg 2017. *The tower seen from the west.*

nede kvadre, mens buen herover er muret af tegl (se ndf.).

Vinduer og dør. Det nye afsnit har et fladrundbuet vindue i hver langside, udvendig falset og indvendig smiget. Hertil udførte smeden 1620 i alt 18 'vinduesstange' (sprosser) af jern. I syd indrettedes et nyt, retkantet dørsted godt seks m vest for det gamle (i regnskabet betegnet som

»Kierkedøren paa det nye Mur«). Døren, der er indvendig smiget, er stærkt udvidet i østre side 1949. Den blev ved byggeriet 1620 dækket af tre stykker egetræ, 3½ alen lange.

Tårnet (fig. 8), der stod færdigt 1622 (jf. bygningsindskrift s. 2639), har gavle i øst og vest; klokkerne hænger i tagrummet. Det er oprindeligt bygget som et såkaldt *styttetårn*, opført over to

Fig. 9. Bygningsindskrift, 1622, i kirkens vestmur til minde om tårnets opførelse (s. 2639). Foto Hugo Matthiessen 1938. – Construction inscription, 1622, in the west wall of the church, commemorating the building of the tower.

fritstående piller og med åbne fladrunde arkader til de tre frie sider. Åbningerne er senere tilmuret (formentlig i 1700-tallet). Tårnets østmur hviler på vestforlængelsens gavl, som nederst indeholder den fjerde, lidt lavere arkade (jf. fig. 10). Denne har fra første færd været lukket af en skillevej, nu med en retkantet dør. Der har tilsyneladende altid været adgang mellem tårn og kirke; en dør er dog først bevidnet 1816.¹⁴

Tårnets to piller ('stylter') og murene herover op til et niveau svarende til kirkens tagrygning er bygget af granitkvadre. Øverste tredjedel er af store teglsten (26×13×8 cm), og de samme sten er også brugt i pillernes bagside og i de runde stik over arkaderne. Indvendig aftrappes murene i to afsæt (jf. fig. 6i). Tårnets overdel er uden åbninger, mens de to gavlspidser hver har et stort, rundbuet og falset glamhul. Konstruktionen styrkes af indlagte bjælker, men styttetårnet har efter alt at dømme oprindeligt været uden etageadskillelse, og klokken er blevet ringet fra jorden.

Tilmuringen af de tre frie arkader må være foretaget i 1700-tallet,¹⁵ måske i forbindelse med ophængningen af en ny klokke 1734. Lukkemurene er én sten tykke; den søndre indeholder et lille vindue, den vestre en rundbuet dør. I vest er lukkemuren trukket lidt tilbage fra facaden, hvorved der er skabt en høj, dekorativ blanding. Tårnunderdelen dækkes af et træloft fem meter over gulvet. Murede trin i rummets nordside har tidligere dannet afsæt for en tømret trappe, der har ført op i tårnet. Der er siden 1949 adgang via våbenhuset og kirkens loft.

Tårnet kan som type sammenholdes med godt 50 senmiddelalderlige styttetårne i Danmark, heraf mange i Århus Stift.¹⁶ Hertil kommer syv lidt yngre tårne fra renæssancen og nyere tid, således det tårn, som lensmanden på Koldinghus, Caspar Markdanner, 1592 lod føje til Andst Kirke ved hovedvejen mellem Kolding og Ribe (DK Ribe 2476-77). Dette imponerende tårn, der blev bygget efter kongens ønske, kan have tjent som forbillede

for det mere beskedne i Sønder Omme. Også tårnet i Andst var opført over tre åbne arkader og oprindeligt forsynet med en tavle, som angav årstal og navnet på bygherren.

I Sønder Omme har der tilsyneladende været opsat to *bygningsindskrifter med årstal*, hvoraf dog kun en er bevaret:

Bygningsindskrift, 1622 (fig. 9). I en kvader i kirkens vestgavl, syd for tårnet, er med primitive versaler hugget »LODFAG/ BD T(S)/ 1622«, der er udlagt 'lod fru Anne Grubbe bygge dette tårn 1622'.¹⁷

†*Bygningsindskrift, 1620(?)*. Ifølge pastor Bang var der 'i muren' indsat en kampesten, hvorpå

Fig. 10. Vestvæggen i det forlængede skib med arkade til tårnet (s. 2636). Foto under restaureringen 1949 ved E. og F. M. R. Draiby. – *The west wall of the lengthened nave with an arcade to the tower.*

Fig. 11. Romansk vindue østlig i skibets nordside ved fremdragelsen 1949 (s. 2633). Foto Egmont Lind. – *Romanesque window eastward in the north side of the nave, as uncovered in 1949*

han læste »1520«. ¹⁸ Årstallet er rimeligvis en fejllæsning for 1620, som, svarende til den bevarede indskrift, har refereret til forlængelsen af kirken dette år.

Byggeriet 1620 foregik på initiativ af den adelige tiendeforpagter og kirkeværge, Anne Grubbe til Juellingsholm, og arbejdet blev ledet af murermester Christen Pedersen, Varde. Forholdene belyses som nævnt af de detaljerede regnskaber, som Anne Grubbes foged, Jesper Jensen, hvert efterår aflagde over for sysselprovsten. ¹⁹ Byggearbejdet havde været under forberedelse siden 1615, da der nær ved kirken blev opført et $\ddot{t}$ kalkhus (jf. ovf.). Kirken blev forlænget, fordi der var brug for mere plads, og fordi Anne Grubbe ønskede at

sætte sin slægt et minde. Byggeriet kunne gennemføres, fordi der igennem flere år var opsparet en formue ved bøndernes tiendebetaling. Her til kom 100 kurante daler (125 slette daler), som Anne Grubbe skænkede til kirken, imod at hun måtte udvide herregårdens gravkrypt under koret (jf. den adelige begravelse s. 2661).

Fra 1616 blev der samlet kampesten på markerne, og der indkøbtes kalk: Mariagerkalk i Vejle, hollandsk kalk i Varde samt kalk fra Daugbjerg. Murstenene blev hentet i Kidde Tegllade (Jelling Sogn). Efter at fundamenterne var lagt, indgik Anne Grubbe 16. juli 1619 en skriftlig *kontrakt* med den nævnte Christen Pedersen 'murmænd af Varde'. Han skulle forlænge kirken 'vesterud' med 11 alen og derfor have 110 slette daler, en td. rug, en td. malt, to sider flæsk og et harbopund smør samt have hjælp af to håndlangere.

Kirkens udvidelse blev færdiggjort i løbet af 1620, hvad der muligvis har været markeret med et indhugget årstal (se $\ddot{t}$ byggeindskrift). Tømmerarbejdet udførtes af Thomas Sørensen fra Ølgod, som tilhuggede loftsbjælker, murremme og tagtømmer af gotlandsk fyr, indkøbt i Kolding. Det vestre spærfag var af eg. Den dag tømmeret blev lagt op, holdtes rejsegilde, og de, der hjalp til, blev trakteret med en halv tønde øl. Taget blev ligesom på den gamle kirke tækket med bly, og samtidig blev der lagt tagsten på det gamle $\ddot{t}$ våbenhus. Tårnet stod som nævnt først færdigt 1622. Ved regnskabsaflæggelsen 26. sept. 1620 (det sidst bevarede regnskabsår) fik Christen Pedersen ekstra kostpenge for den tid, 'han haver muret på tårnet, som klokken skal hænge udi'; og yderligere blev han godtgjort med sammenlagt 116 dages arbejdshjælp, fra han 'først begyndte at nedbryde kirkegavlen, og til han igen bortdrog'. ¹¹

Adgangsforhold til kirken 1620–1830. Efter udvidelsen bevarede man som nævnt den gamle $\ddot{t}$ syddør og det foranstående $\ddot{t}$ våbenhus ('skrøvsen'), der endnu en tid har fungeret sammen med den nye dør i forlængelsens sydside og døren mellem kirke og tårn. Når pastor Bang 1766 skriver, at 'man går direkte ind i kirken', ²⁰ må det betyde, at 'skrøvsen' da var revet ned og den gamle $\ddot{t}$ syddør tilmuret, og at man nu benyttede den nye, vestligere dør. Provsten beklagede 1816, at kirken

manglede et våbenhus og foreslog, at tårnets underdel, 'hvor opgangen er til klokken', blev indrettet til et sådant. Her var i forvejen en dør ind til kirken foruden 'den store adgang' i syd. 1824 indskærpede provsten igen, at der blev ryddet op i 'forstuen' under tårnet, så rummet kunne bruges til 'de kirkelige forretninger, der ellers foretages i våbenhusene'. Men i stedet ønskede sogneboerne at bygge et egentligt, grundmuret hus ved kirkens sydside,²¹ det †våbenhus, der rejstes seks år senere, 1830 (jf. ndf.).

Det nuværende *våbenhus* er opført 1949 efter tegning af arkitekterne Draiby. Det er en beskeden hvidtet og teglhængt bygning med en rektantet dør i syd og små rundbuede vinduer i flankemurene. Indvendig dækkes rummet af et bjælkeloft. Yderdøren flankeres i vest af et lille magasinrum og i øst af et trapperum, hvorfra der er adgang til loftet.

Huset afløste det nævnte †våbenhus fra 1830,¹⁴ der var en lille, forholdsvis lav bygning, hvis rygning kun nåede til kirkens tagskæg. Ved en om-

bygning 1880 fik våbenhuset et klassicerende præg med joniske pilastre og frontispice omkring døren (jf. fig. 4) svarende helt til de portaler, som arkitekten, kgl. bygningsinspektør L.A. Winstrup, 1877 lod udføre til de nye kirker i Filskov og Blåhøj. Samtidig blev tagsten erstattet med et skifertag.

Vedligeholdelse og reparationer. Kvaderstensmurværket er, som det fremgår, blevet omsat adskillige gange. 1685 udtog og genindsatte man således 21 'hugne sten' i kirkens sydmur, der samtidig blev styrket med jernankre. Arbejdet udførtes af Peder Pedersen i Bøvl, som både var murermeister og blytækker.²² 1824 var kvadrene i kirkens nordside mange steder 'skredet ud af retning', og dele af sydmuren var i samme dårlige forfatning. Kirkesynet vurderede, at det ville være nødvendigt at reparere 28 alen alene på nordsiden, men kirkens ejere, der var beboerne selv, mente ikke de havde råd.²³

Ved en *hovedreparation*, der strakte sig over flere år 1856-63, blev granitbeklædningen navnlig i ski-

Fig. 12. Udsnit af skibets nordvæg under restaureringen 1949. Øverst ses spor af †kalkmaleri (s. 2643) og herunder døråbningen (s. 2633). Foto Egmont Lind. – *Detail of the north wall of the nave during the restoration of 1949. Top: traces of †wall painting and beneath this the door opening.*

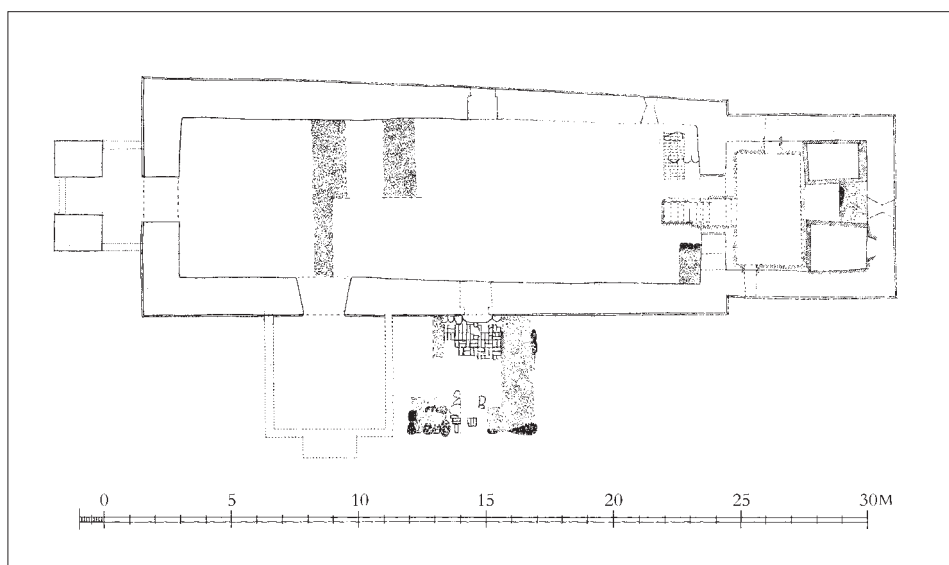

Fig. 13. Plan af kirken med murede begravelser i koret (s. 2661) og levn af middelalderligt tvåbenhus (s. 2636), fremkommet under restaureringen 1949-50. 1:300. Målt og tegnet E. og F. M. R. Draiby 1951. – *Plan of the church with masonry burials in the chancel and remains of a medieval tvåbenhus, found during the restoration of 1949-50.*

bets sydmur sat om, så alle bygningsspor ('gamle mærker') forsvandt.²⁴ Forinden gav bygningsinspektør Jørgen Hansen Koch 1855 sin tilladelse til en 'afglatning og udjævning' af muren, mens en synsmand tilrådede, at de mest fremtrædende sten i de indvendige vægge blev taget ud og hullerne udmuret med mursten, eventuelt 'på fladen'.²⁵ Samtidig fik hele bygningen en teglmuret, falset gesims, og tagværker og vinduer blev fornyet (se ndf.).²⁶

Kirken blev kalket udvendig 1810,²⁷ og ifølge Uldall var det meste af kirken stadig hvidtet ved hans besøg 1890. Kirkens udseende nogle år senere fremgår af fotografiet fig. 4, som viser den lange bygning med blytag, mens der er tagsten på tårnet og skifertag over tvåbenhuset. En skorsten over skibets østende var kommet til 1889 i forbindelse med opsætningen af en tkakkelovn. De omsatte kvaderstensmure er afrenset for kalk, idet de øverste teglmurede partier dog står hvide ligesom også tårn og våbenhus.

Den seneste omfattende *restaurering 1949-50* blev ledet af arkitekterne Ejvind og Fred. M. R. Draiby, København, i samarbejde med arkitekt Sven Fritz. Herunder blev de romanske vinduer

genåbnet og væggene rensed for kalk og puds før en nypudsning og hvidtning. Bjælkelofterne blev fornyet, og kirken fik nyt gulv og varmeanlæg. Der opførtes et nyt våbenhus, og døren ind til kirken blev udvidet betydeligt. Samtidig foretoges en undersøgelse af gravkrypten under koret, og foran den gamle tsyddør afdækkedes fundamenterne til det ældste tvåbenhus (fig. 13). Efter afslutningen af de indvendige arbejder kunne kirken tages i brug igen juleaften 1949.

I den velholdte bygning er tårn og våbenhus stadig hvidtet ligesom også skibets gavlspejser, gesimserne og de falsede vindueskarme. Indvendig blev korbuens kragbånd og kvadre til dels rensed for kalk o. 1890. Ved den seneste restaurering blev også vangerne og soklen befriet for kalk.

Vinduerne, der er fladrundbuede og udvendig falsede, fremtræder i dag stort set i den skikkelse, de fik ved kirkens hovedreparation 1856-63. De fik dengang fælles form, idet man tilsyneladende tog udgangspunkt i de to vinduer i vestforlængelsen. I korets åbninger indsattes gotiserende støbejernsrammer allerede i 1850'erne, mens skibet beholdt sine retkantede, hvidmalede trærammer indtil 1919, da de afløstes af rundbuede jernram-

mer lidt afvigende fra korets. De små romanske vinduer, et i korgavlen og et i skibets nordside, er som nævnt begge genåbnet 1949.

Tagværker. Tømmeret over skibet, med et lag hanebånd, er af fyr og er lagt op 1864,²⁸ da også korets tagværk blev repareret og samlet under genanvendelse af sammenstykket egetømmer. Tagværket har – sammenlignet med skibet – bevaret en forholdsvis lav hældning og har nu et lag hanebånd og korte, lodrette stivere. I egespærerne ses ældre samlinger til påbladede bånd samt udstemninger til formentlig skrå stivere.

Tagbeklædningen består nu som tidligere af bly på den forlængede kirke og tagsten på tårn og våbenhus. Blytagene er senest smeltet om 1995 ved Michaelsen, Hvidbjerg (jf. blystøbermærker). Over korets sydside lå da et tag fra 1924, lagt op af Hansen og Søn, Strelev, og på nordsiden et tag, der var omsmeltet af blytækker Bøjlesen 1961; blytaget på skibets sydside, fra 1949, skyldtes ligeledes Bøjlesen. Blandt de mange, der gennem tiden har arbejdet på kirkens tag, kan nævnes mureren og blytækkeren Peder Pedersen i Bøvl. Han betalte 1684 for at 'nedtage, udklappe og igen oplægge ni opgange' bly på nordsiden og den følgende sommer for yderligere 14 opgange.²²

Blystøbermærker. 1) »Michaelsen/ 1995/ Hvidbjerg«, på kor og skib. 2) »1704«, nedtaget blyplade, ophængt i tårnrummet. 3) »Hansen/ og/ Søn/ Strelev/ 1924«, nedtaget blyplade, samme sted.

Opvarmning. 1949 installeredes elvarme med rørovn langs væggene og under stolene. Anlægget erstattede en udbrændt kalorifer fra 1912. Kirken har kunnet opvarmes siden 1889, da der blev opstillet en kakkellovn i skibets nordøstre hjørne. Kirken fik elektricitet 1912.

Bjælkeløfterne over kor og skib er af fyr og fornyet 1949, da de afløste ældre *†*lofter også i fyr af ukendt alder. Kirken har utvivlsomt oprindeligt haft *†*lofter af egetræ. Over vestforlængelsen blev der 1620 lagt bjælker af gotlandsk fyr. Provsten ønskede 1856, at loftet over koret blev gipset; 1890 påbød man, at skibets bjælker blev rensset for hvidtekalk.²⁶ – De nuværende bjælker står rødmaledede, mens brædderne er grågule. De foregående *†*bjælker var før 1949 smykket med maledede geometriske mønstre.

Gulvene blev 1949 lagt med store, grågule mursten; der er trægulv under stolestaderne, og i våbenhuset ligger nyere gule fliser.

Dendrokronologiske undersøgelser. 2017 er der fra korets tagværker udtaget otte boreprøver. Alle er dateret og passer med et fældningsår o. 1443.²⁹

Glasmaleri. En blyindfattet glasmosaikrude i det romanske vindue i korets østgavl (jf. fig. 16) er udført 1992 efter tegning af billedhuggeren Erik Heide i forbindelse med korets nyindretning. Mosaikken, med abstrakt bladværk, er af klart, 'støbt' glas nederst med enkelte toner af rosa. I samme vindue var 1949 indsat 'katedralglas' i fem nuancer. Et udateret *forslag* til glasmaleri (1946?) ved Jais Nielsen, Lad de små børn komme til mig, opbevares i kirkens arkiv.

†KALKMALERIER

Indvendigt maleri. 1) 1949 konstaterede man på skibets nordvæg og i de to romanske vindues-smige rester af maleri.³⁰ I korets østvindue anedes en vase(?) og i skibets vinduesniche rester af ubestemmeligt bladværk (jf. fig. 11). Under loftet var der en frise af store bueslag (jf. fig. 12), og på væggen længere nede kunne man se et indvielses-kors, der må have været middelalderligt.

2) En latinsk *indskrift* (1700-tallet?) over korbuens, »Soli Deo Gloria« (Gud alene æren), var malet med 'store og smukke latinske bogstaver' med en 'krumbøjet løvgren' på hver side.³¹ Formentlig overhvidtet i forbindelse med hovedreparationen o. 1860.

3) Skibets vægge var i begyndelsen af 1900-tallet smykket af et omløbende bånd med geometriske mønstre i niveau med korbuens kragbånd (jf. fig. 14). Dekorationen, der var ført rundt om korbuens, svarede til en samtidig malet udsmykning på *†*lofts bjælkerne. Overhvidtet inden 1938.

Udvendigt maleri. Ved afbankning af ældre kalklag øverst på tårnets nordside fremkom 1950 spor af en udvisket, kalkmalet dekoration formentlig fra 1600-tallet. Over en tynd hvidtning lagt direkte på de røde teglsten lå en blågrå kalkfarve og over denne igen fragmenter af en udsmykning i vandrette lag bestående af små 'cirkelformede, rødbrune skiver med hvide ringe' to til tre skifter høje.³²

Fig. 14. Indre set imod øst, o. 1925. Foto i NM. – *Interior looking east, c. 1925.*

INVENTAR

Oversigt. Ældst er den romanske døbefont af granit, der tilhører den glatkummede vestjyske type. Dens dåbsfad kan bestemmes som sydtysk fra o. 1575. Prædikestolen er et sjældent smukt renæssancearbejde, skænket 1596 af Jens Juel til Juellingsholm, mens alterstagerne er barokke fra o. 1650.

Altersølvet er udført o. 1650 af Anders Jensen Klyne i Ribe, og en ustemplet oblatæske er en gave fra sognepræst E.V. Rambusch 1862. Et sygesæt er ligeledes leveret af Klyne o. 1650, idet dog disken (og bægeret?) er fornyet o. 1830 af Casper Villads Ankier i Horsens. En pengeblok stammer fra o. 1750, og en lille lysekroner er skænket o. 1760 af kirkeejeren Claus Svitzer (†1767), Juellingsholm, mens et tidligere altermaleri, Jesus helbreder den blinde, er udført 1883 af Anker Lund. Det stammer fra en (†)altertavle med årstal 1605, hvoraf dele siden dens fjernelse 1949 er genbrugt i to præsterækketavler. Den nuværende alterprydelse er et krucifiks af forgyldt træ udført af Erik Heide 1992.

Farvesætning og istandsættelser. Prædikestolen har en broget bemaling, der er udført 1899 af Magnus-Petersen med udgangspunkt i 'ældre farver'. Stoleværket fra 1905 står i brunlige kulører. Som alterprydelse 1949-92 tjente et enkelt trækors.

1766 og 1768 leverede præsten Hans Jørgensen Bang en detaljeret beskrivelse af inventaret og gengav herunder (†)renæssancealtertavlen vidtløftige indskrifter, der stammede fra en restaurering 1703. 1856 blev alt træværk i koret oliemalet, således †skrifte- og †deggestolene. 1866-67 lod man †staderne forny og male med egetræsfarve, og atter 1905 blev de fornyet. Istandsættelser 1970 og 1992 var hovedsagelig af konserverende art.

Alterbordet (fig. 16) fra 1992 er som dets prydelser og mosaikvinduet ovenover designet af billedhuggeren Erik Heide. Bordet består af tre kraftige plader af sortnistreret granit, af hvilke de to danner ben, mens den tredje og længste udgør bordpladen og har blankpoleret overflade. Fundamenter i skibets østhjørner blev konstateret 1949 og må vidne om †sidealterborde (jf. s. 2636 og fig. 13).

†*Alterborde.* 1881 blev alterbordet fornyet,²⁶ ligeledes 1949 i gule sten. Et *projekt* til nyt alterarrangement 1949 viser en *alterbordsforside* med tre fyldinger, der udfyldes med foldeværk.³³

Fig. 15. Indre set imod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Interior looking east.*

†*Alterklæder.* 1816 behøvedes et nyt alterklæde, og 1819 var klædet 'særdeles slet og fornavet af mus eller ildere'.²⁷

Som *alterpyrdelse* tjener et krucifiks fra 1992 udført af Erik Heide. Den stærkt stiliserede figur er lavet af forgyldt træ, mens korset består af tynde, sorte jernrør. Krucifikset er opstillet bag alterbordet.

En ældre (†)*altertavle* med årstal 1605 blev fjernet 1949 og dele 1983 brugt til salmenummer-tavler (fig. 29). Endvidere er bevaret et maleri fra tavlens midterfelt, Jesus helbreder den blinde (fig. 17, Joh. 9), der er udført af Anker Lund 1883 (olie på lærred). Jesus står foran en dør med hånden lagt på hovedet af manden, der knæler og rækker højre hånd prøvende frem mod Jesus. I sin venstre holder den blinde en vandringsstav, og i baggrunden står der to jøder.

Renæssancealtertavlen kendes foruden fra de genbrugte dele i præsterækketavlerne gennem en opmåling og fotografier fra o. 1925 (jf. fig. 14), der viser en opbygning af fir søjle type på lavt

og glat postament.³³ Storsøjlerne (nu genbrugte) er joniske med prydbælter af beslagværk, og det brede topstykke var søjleflankeret og forsynet med volutvinger samt lille gav. Storstykket savnede vinger, og som det eneste maleri ses Anker Lunds i storfeltet. Tekst savnedes vistnok, idet side- og topstykkerne havde enstonede felter.

Hans Jørgensen Bang oplyser 1768, at tavlen da havde et †*maleri* af *Nadveren*, beskrevet som 'et smukt malet billede af seks disciple på hver sin side af den Herre Jesus, som uddeler brødet og vinen til dem'.¹⁸ Mens dette maleri kan have været oprindeligt, må præstens øvrige beskrivelse gå på tilstanden efter en oppudsning af tavlen 1703. Under Nadvermaleriet læste han de rimede vers: »Kom hid beængstede siæl, som sort af Synden trængis./ Kom hid til Herrens Bord, Hvo efter Naade længis./ Her givis Lifsens Brød og alting er bereed,/ Her skienkis Jesu blod til siælens Salignhed A(nn)o 1703«.

Herunder: »Før du O menneske til Herrens alter træder,/ Da see du foris i ded rette Bryllups

Fig. 17. Jesus helbreder den blinde, altermaleri 1883, udført af Anker Lund (s. 2645). Foto. Arnold Mikkelsen 2016. – *Jesus healing the Blind Man, altar painting, 1883, by Anker Lund.*

Klæder,/ Nedkast dig ydmyg for din Naadig Jesu
foed,/ Saa med din Sjæle-Trang du finder Siæ-
leboed, Naar du ret inderlig til Gud om Naade
sukker,/ Naar du dit Hiertis Knæe for Herrens
Ansigt bucker/ da vorder Hiertet reen, da lægis
Syndens Saar,/ og Du din Jesum selv i Sacramen-
tet faaer«.

Fig. 16. Alterparti, 1992, med krucifiks og glasmaleri af Erik Heide (s. 2644). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Altar section, 1992, with crucifix and stained glass by Erik Heide.*

I venstre sidefelt var malet Moses og inskrip-
tionen: »Loven er given ved Moses og sandhe-
den bleven ved Jesus« (Joh. 1,17). I det højre felt
sås tilsvarende Kristus med ordene: »Lod Gud
sin Lov indskrive,/ See Du dend i Eet Hierte
reen/ Igen kan præntet blive./ Vil Lovens Tor-
den Skrald og Røst,/ os ned til Døden sende,/
Da haver Jesus os forløst,/ thi Hand er Lovens
Ende«.¹⁸

1856 blev altertavlen malet sammen med ko-
rets øvrige møbler, og 1881 blev det gamle $\dagger$ ma-
leri udskiftet med Anker Lunds, der da kaldtes

Fig. 18. Altersølv, o. 1650, udført af Anders Jensen Klyne, Ribe (s. 2649). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – Altar plate, c. 1650, by Anders Jensen Klyne.

‘kunstnerisk udført’.²⁶ I forbindelse med restaureringen 1949 udarbejdedes et *projekt* til nyt alterparti med tavle i normaliseret renæssancestil og genbrugte søjler.³³ Efter altertavlens kassation

1949 blev dele som nævnt genanvendt i kirkens præsterækketavler, mens maleriet fik profilramme og blev ophængt i ligkapellet. 1983 blev det flyttet til sin nuværende plads i tårnrummet. En konservering er foretaget 1992.

En middelalderlig *†alterfigur* forestillede *Maria med barnet*. Den omtaltes 1766/68 som ‘en malet statue fra den katolske tid, Jomfru Maria med Barnet, vel over to fod høj’ (65 cm). Den havde da stået ‘op til skibets endemur’ (nord for korbuken) men var nu borte.¹⁸

Fig. 19. Sygesæt, o. 1650, udført af Anders Jensen Klyne i Ribe, disken (og bægget?) dog af Casper Villads Ankier i Horsens o. 1830 (s. 2649). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – Communion set for the sick, c. 1650, made by Anders Jensen Klyne in Ribe; the paten (and cup?) however by Casper Villads Ankier in Horsens c. 1830.

Altersølv (fig. 18) er udført o. 1650 af Anders Jensen Klyne i Ribe (†1659, jf. sygesæt). *Kalken*, 22 cm høj, har sekstunget fod med lille, støbt krucifiksfigur og er drevet stejlt op imod et facetteret led, der danner overgang til skaftet. Skaftleddene er sekssidede, knoppen gotisk med vekselvis bladværk og rudemønster på tungerne. På de mellemfaldende rudebosser er graveret versaler, der tilsammen danner navnet »Ihesvs«. Det glatte bæger er fra 1885.²⁶ På standpladen ses guldsmedens stempel (*Bøje* nr. 6778). Disken, tværmål 14,5 cm, har på fanen et cirkelkors med splittede ender samt på undersiden en sikkerhedsgraving. Sølv et optræder tidligst i inventariet 1677.²²

En *oblatæske* fra 1862²⁶ er cylindrisk, tværmål 9,5 cm, 4,5 cm høj, og har på låget et cirkelkors omkranset af perlebort. På siden er graveret: »Minde om E. V. Rambusch Sognepræst i Sønder Omme og Hoven 1858-1871«. Ustemplet. En *alterkande* fra 1936 er af pletsølv, mærket »Heimbürger«, og har et strålekors på korpus. Modsat læses »Skænket 1936 til Sønder Omme Kirke til Minde om Anders Peter Iversen og Mette Kirstine Jensdatter«.³⁴

Et *sygesæt* (fig. 19) består af dele fra forskellig tid, idet kalken skyldes Anders Jensen Klyne i

Fig. 21. Dåbsfad, o. 1575, sydtysk (s. 2650). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Baptismal dish, c. 1575, South German.*

Ribe o. 1650 (jf. altersølv), mens disken er leveret o. 1830 af Casper Villads Ankier i Horsens (virksom i byen 1827-32).³⁵ *Kalken*, 11,5 cm høj, har cirkulær, aftrappet fod og dobbeltkonisk skaft med tre profilerede ringe. Det svajede bæger er snarest fra første del af 1800-tallet (Ankiers?) og hældetuden påloddet i 1900-tallet. På standkanthen ses Klynens stempel (*Bøje* nr. 6778).

1677 bestod sættet desuden af en *†kalk* og *†disk* af tin og en lille *†flaske* af tin 'til at bruge i sog-net'.²²

Alterstagerne (fig. 20), fra o. 1650(?), 42 cm høje, har klokkefod, balusterskaft og en flad lyseskål uden torne. Den blanke overflade lader tvivl råde, om stagerne i realiteten er en nyere støbning efter gammel model.

Messehagler. 1) O. 1900 af rødt fløjls med kantning af rygkors og guldagraner. 2) 1963 skænket anonymt og udført af rødt, blødt fløjls med guldbroderet kors på ryggen. *†Messehagler*. 1766/68 var hagelen af grønt fløjls med kirkeejeren Ulrich Friks navn bagpå.¹⁸ 1873 indkøbtes en ny hagel.²⁶

Altersranken fra 1992 er tresidet, spinkelt udført i sortmalet smedjærn. En *†altersranke* manglede 1821 lågernes hængsler,³⁶ og 1880 blev skranken udskiftet i halvcirkulær form.²⁶

Fig. 20. Alterstager, o. 1650(?) (s. 2649). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Altar candlesticks, c. 1650(?)*.

Døbefonten (fig. 22) er romansk af rødlig granit og tilhører den glatkummede, sydvestjyske type (Mackeprang, *Døbefonte*, 408), 80 cm høj. Fonten har form af en søjlebase med indhuggede skjoldfelter, der bærer mærke efter nyere ophugning. En vulst foroven danner overgang til den halvkugleformede kumme, tværmål 75 cm. Den fremtræder glat, idet dog mundingsranden ledsages af en rundstav over platte og en smal hulkel. På randen ses diagonalt to små indhuggede konsekrationskors, der findes tilsvarende på andre fonte af vestjysk type.³⁷ Fordybningen er harmonisk. 1882 blev malingen slebet af fonten.²⁶ Før 1949 ved korbuens nordside, nu midt i korindgangen.

Dåbsfad (fig. 21), o. 1575, sydtysk, tværmål 41 cm, forsynet med en større rand 1899. I bunden en medaljon med Bebudelsen, der omgives af et udpudset minuskelbånd og to rækker stemplede ornamenten på fanen. Den udvidede fane har en spinkel ranke med dråbeformede blade. Om dens tilføjelse vidner en graveret indskrift (skriveskrift)

Fig. 22. Døbefont, romansk af granit (s. 2650). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Font, Romanesque, of granite.*

Fig. 23. Indre set imod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Interior looking west.*

på siden af det oprindelige fads fordybning: »Aar 1899 lod Sognepræst E. H. Thyssen i Ølgod dette Døbefad istandsætte til Minde om sin afdøde Hustru Valborg Schjørring, Præstekone i S. Omme 1889-94«. †*Dåbsfad*. Fadet var 1677 af tin,²² og 1766/68 var det af messing, lille og gammelt samt så slidt, at 'der næsten ikke var mere bund i'.¹⁸

En †*fontehimmel* omtales 1766/68 som en stor »udpukcet« hvælving af træ, der hang i en jernkæde over fonten.¹⁸ 1862 kaldtes den 'en stor baldakin med flere fritstående menneske- og engelfigurer og meget filigranarbejde'. Den blev før 1862 borttaget 'for brøstfældigheds skyld'.²⁶

Prædikestolen (fig. 24) er et smukt og velkomponeret arbejde fra 1596 med indskrift og våbener for giveren Jens Juel til Juellingsholm (jf. †*epitafium* og †*begravelse*).

Kurven er firsidet med relieffer i arkader, der på hjørnerne flankeres af dobbelte joniske frisojler med kannelerede skafter. Arkaderne har joniske pilastre, de to dog en mandlig og en kvindelig herme med nogen overkrop (fig. 25-28). De udbugende skafter er dels rustikerede, dels prydet af et hængeklæde og står på plinter med roset og bosse. Bueslagene har karakter af rulleværk med rosetter og diamantbosser, og i sviklerne er der englehoveder.

Reliefferne, med latinske underskrifter i skråstillede reliefversaler, viser fra nord: 1) (Fig. 25) Syndefaldet, »Adam Eva«. En skægget Adam modtager i sin udstrakte hånd æblet fra Eva, der rækker sin højre arm op imod slangen i trækronen over dem. Træet bærer frugter, og bag de to første mennesker ser man havens fredelige dyr, en okse, en løve, en struds(?) og en springende hjort. 2) (Fig. 26) Korsfæstelsen, »Chrvcifix«. Den korsfæstede flankeres af to forvredne røvere, og under korset står Maria og Johannes i sørgepositurer. Ved dets fod sidder en lille krølhåret person med bare fødder og hænderne under hovedet – måske billedskæreren selv i ruelse. 3) (Fig. 27) Opstandelsen, »Resvrrexit« (han stod op). Den velsignende frelser, med korsstav i hånden, står på sarkofagens skrå liggende dæksel omgi-

vet af tre forfærdede romerske soldater. En står med en morgenstjerne(!), en anden sidder lammet med en høtyv(!). 4) (Fig. 28) Himmelfarten, »Ascendit« (han steg op). Under frelserens ben i skyen ses hans fodaftryk på bjerget, som kranses af skæggede apostelhoveder. Forrest knæler en apostel i bøn, mens en bevæger sig i halvløb og gestikulerer.

Postamentets midtknækkede fremspring har våbener og initialer for Jens Juels selv, hans forældre, hans stedmor og han hustru: »ES« for Else Skovgård, »AGS« for Anne Galskyt (stedmor), »MI« for Mogens Juel, »II« for Jens Juel og »AG« for Anne Grubbe. Under fremspringene afslutter englehoveder, der flankerer store hængestykker, med skriftfelter i kartouche. Frisen svarer til postamentet, men har på fremspringene dobbelte løvehoveder, og gesimsen prydes af et tandsnit. Nederst afslutter en svajet volutbaldakin med slyngbånd på ribberne, der ender i en drueklase.

Kurvens indskrifter i skråstillede reliefversaler er følgende: i frisen: »Ligesom vi ere døde i Adam, saa ere vi levende gjorde i Christo Jesu«. I postamentet: »Vd (af) sønden er døden kome(t). Chr(istvs) er død for vor sønder, opstanden til vor Retferdighed GHB, hand er opfaren i det høie«, på hængestykkerne: »An(n)o do(m)ini 1596 lod lens Ivl gjøre denne stole Gvd til ere«.

Prædikestolen står i skibets sydøsthjørne med opgang gennem triumfmuren. Den enkle *himmel* ovenover er fra midten af 1800-tallet (1856?), seksidig med gennemløbende frise og tandsnitsgesims. På hjørnerne står små vasespir, og loftet inddeles af ribber, der samles i midten, hvor en Helligåndsdue (fra 1899) hænger ned. I frisen læses med gylden fraktur på sort bund englenes hilsen: »Ære være Gud i det Høieste!«.

Træværkets brogede bemaling med guld og sølv skyldes Magnus-Petersen 1899, der har taget udgangspunkt i 'ældre farver' i overensstemmelse med andre prædikestole, han havde restaureret.³⁸ På våbenerne har han søgt at rekonstruere heraldiske farver.

Prædikestolen er et tidligt og usædvanlig smukt højrenæssancearbejde om end ikke fuldt på højde med den noget yngre og i øvrigt sam-

menlignelige i Skjern kirke, som i sin samtid sagdes at »kunne kappes med alle andre prædikestole i landsbykirker« (DK Ringkøbing 554-59). Noget egentligt sidestykke kendes ikke så lidt som nogen mester.

På en ældre *†himmel* læstes 1768 samme indskrift som nu.¹⁸ Himlen var nylig nedtagen 1862, da den kaldtes en 'baldakin med et flyvende duebillede over præstens hoved'.²⁶ Prædikestolens plads i 1800-tallet var ved skibets sydvæg (jf. fig. 14). 1899 foretog Magnus-Petersen en gennemgribende restaurering, hvorved han supplerede og fæstnede flere dele, ligesom han fjernede en overstrygning med oliefarve fra 1800-tallet og gav stolen sine nuværende farver.

Ved restaureringen 1949 blev prædikestolen flyttet til sit nuværende sted og underbaldakinen aftaget. Af en oprindelig bemaling, der ikke havde kridtgrund, erkendtes så meget, at indskrifterne havde stået gyldne på sort bund; desuden sås rester af rødt, grønt og blå.

En seneste istandsættelse fandt sted 1970 ved Georg N. Kristiansen og betød genopsætning af underbaldakinen samt en snedkermæssig og farvemæssig udbedring og retouche.³⁹

Stolestaderne er fra 1949. De har let skrånende fyldingsryglæn og plankegavle med trekantafslutning. Bemaling i brune toner.

†Stolestader. 1766/68 havde kirken 29 mands- og 24 kvindestole med fem pladser i hver. Nogle kirkegængere havde ladet initialer og årstal male 'på det øverste' (gavltoppen). Hans Jørgensen Bang læste 1766/68 »1691 DSD«, »1697 CDF«, »1743 KPDV« og specifikt på mandsstolene »MHS« og »ANS«.¹⁸ 1803 skulle stolene repareres,²⁷ og 1866 blev alle stader i kvindesiden og året efter mandsstolene fornyet efter model af Bredsten Kirkes (Tørrild Herred).²⁶ Et nyt sæt stader fra 1905 havde gavle med profileret afslutning.

En *†skrifte- og præstestol* skulle 1856 males tilige med *†degnestolen*,²⁶ der nævnes tidligst stående ved alteret 1819.²⁷ Malearbejdet udsattes til 1857, da en 'upassende' himmelblå skulle erstat-

Fig. 24. Prædikestol, 1596, skænket af Jens Juel til Juelingsholm (s. 2650). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Pulpit, 1596, donated by Jens Juel of Juellingsholm.*

Fig. 25-26. Prædikestolsrelieffer 1596 (s. 2650). 25. Syndefaldet. 26. Korsfæstelsen. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Pulpit reliefs, 1596. 25. The Fall of Man. 26. The Crucifixion.*

tes med lys perlefarve (gråt) eller egetræsmaalning.²⁶ 1862 beskrives stolene som en slags 'loger', af hvilke den nordre var 'præstens kammer, fortidens skriftestol'.¹⁰ 1880 blev skriftestolen flyttet fra korets nordøsthjørne til nordvesthjørnet, mens degnestolen erstattedes med en plads i den øverste mandsstol.²⁶

†*Herskabsstole*. 1) Den ubemidlede adelsjomfru Sofie Frederiksdatter Munk (Lange) i Møbjerg bad 1649 gennem sin bror om at få tildelt to stolestader (herskabsstole) i kirken, 'da hun har en herregård i sognet'.⁴⁰ Det sidste var en tilsnigelse, som dog ikke forhindrede, at hun gentog sit ønske 1654.⁴¹ Lensmanden fandt, at der var plads nok bagest i kirken til, at der kunne opsættes flere stole, så de, der nu havde plads i Sofie Munks gårds stol, kunne rykkes bagud.⁴² Kongen bestemte herefter, at Sofie Munk skulle have anvist et stolestade 'som en adelsperson selv alene' – altså, at hun trods sin reducerede stand alligevel

fik et særligt stolestade.⁴³ 2) For Juellingsholm, nævnt 1861 i forbindelse med, at nabostolen blev aflukket til præstefamilien.²⁶

Pengeblok (fig. 30) o. 1750, 78 cm høj. Den er lavet af fire brædder og beslået med fem vandrette bånd samt et overfaldslukke. Lågen er endvidere sikret med en stanglås. Øverst en pengetragt. Blokken er gråmalet med sorte beslag og står i skibet ved indgangen.

En *pengetavle* nævnes 1685 som Fredericia Kirkes. Den må være anskaffet til brug for kollekter af alle stiftets sognekirker, som Christian V 1665 tilstod kirkebyggeriet i fæstningsbyen Fredericia (s. 283). Den har formentlig svaret til en tavle i Ribe Domkirke (*DK Ribe* 463 med fig. 310b).

†*Pulpitur*. I forbindelse med de store arbejder på kirken 1619 leveredes der også 'lægter og spir' til et pulpitur,¹¹ der synes at være forsvundet inden 1766/68.

Fig. 27-28. Prædikestolsrelieffer 1596 (s. 2650, 2652). 27. Opstandelsen. 28. Himmelfarten. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Pulpit reliefs, 1596. 27. The Resurrection. 28. The Ascension.*

Orgel (jf. fig. 23), 1960, med syv stemmer, ét manual og pedal, bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa. Disposition: Manual: Gedakt 8', Spidsgamba 8', Principal 4', Rørføjte 4', Oktav 2', Mixtur II-III. Pedal: Subbas 16'. Koppel M-P. Facadens fløjddøre kan lukkes for. Tegnet af Helge Andreassen, Vejle. Orglet er opstillet i skibets nordvestre hjørne.

†*Harmonium*, o. 1896, anskaffet for indsamlede midler.⁴⁴

†*Orgel* (jf. fig. 39), 1897, oprindelig med fire stemmer. Anskaffet for indsamlede midler. 1920 udvidet med to stemmer, doneret af organist Laurids Gejl.² Spillebordet fandtes i orgelhusets søndre gavl. I kirkens vestende på samtidigt †*pulpitur*, der sprang tresidet frem med orglet midtfor og fyldingsbrystninger ved siderne.

†*Præsterækketavler* (fig. 29), 1983, to ens, udført i renæssancestil af Carlo Møller med genbrug af de fire storsojler tilhørende (†)altertavlen fra 1605

(jf. ovf.). Søjlerne, 110 cm høje, er joniske med glatte skafter og prydbælter i form af beslagværk. Opsat i skibets sydvesthjørne.

Salmenummertavlerne er fra 1992 med sorte cifre og hvid bemaling. En †*salmenummertavle* med renæssancegavl og skydenumre fra o. 1900 ses på et fotografi (jf. fig. 14).

Et *kirkeskib*, en tremastet skonnert, er ophængt 1952 og udført af Jeppe Kamp, der var indsat i Sønder Omme Arbejdshus gennem 15 år og udførte modellen i arbejdsbusets værksted.⁴⁵ Skroget malet sort med grøn bund.

Lysekroner. 1) Af messing (fig. 31) omtalt 1766/68 som lille og skænket af forpagter Claus Svitser, der var kirkeejer 1754-58.¹⁸ Den har en krans af seks arme og kronet af en flakt ørn. Ophængt i koret. 2-4) Begyndelsen af 1900-tallet, i barokstil med store hængeskugler, ophængt over midtgangen. På den midterste og største med årstallet 1905 læses med frakturskrift: »S. Omme

Fig. 29. Præsterækketavle, 1983, udført med genbrug af søjler fra (†)altertavle 1605 (s. 2645, 2655). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Board listing incumbents, 1983, made re-using columns from (†)altarpiece, 1605.*

Kirke. Lovet og priset være Lysets og Livets Gud. Han som vor Fader kære os fører af Mørket ud. Venligt Minde K. Kristensen og K. Marie Kristensen Hoven 11/3 1865-1905«.

1863 nævnes en *†lysekrone* af messing, der hang midt i skibet, men som nu var borte.¹⁰

En *†ligbåre* nævnes 1677, og 1682 anskaffede man en ny.²²

Klokkespil, 1977, med 19 klokker, støbt hos Petit & Fritzen, Aarle-Rixtel, Holland, og leveret af Jermin Larsen, Odense. Klaviaturomfang: c2-g3, toneomfang: d2-a3. Et elektrisk klaviatur samt en computerstyret automatik fra o. 2010⁴⁶ er anbragt i kirkens vestende, bag orglet. Klokkerne er ophængt i en galvaniseret klokkestol af profiljern umiddelbart under tårnets sadeltag. For at fremme lydudstrålingen er en del af tårnets tagsten forsynet med rørformede lydåbninger. Gave fra

lærer K. O. Knudsen og pastor emeritus K. E. Jensen, der i en længere periode påtog sig arbejdet som ulønnede kirkesangere, mod at lønsummen opsparede til formålet. De to største klokker er ophængt i slyngbomme og fungerer tillige som ringeklokker.⁴⁷

Klokker. 1) 1893, støbt af M. P. Allerup, tværmål ca. 75 cm. Klokken hænger siden 1980 utilgængelig øverst i tårnrummet. Af halsens versalindskrift læses »... hos M. P. Allerup ...«, og på legemet står der: »Jeg kimer til Højtid, jeg ringer for lig. Men altid jeg kalder til Himmerig«.

2-3) 1977, to ens, tværmål 68 og 52 cm, på legemerne reliefversalerne »O Gud, som har din kirke/ grundfæst på dette sted,/ du selv alt godt udvirke, her i din menighed« (den store) og »Lad

Fig. 30. Pengeblok, o. 1750 (s. 2654). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Poor box, c. 1750.*

Fig. 31. Lysekroner, skænket af Claus Svitzer, Juellingsholm, kirkeejer 1754-58 (s. 2655). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Chandelier, donated by Claus Svitzer, Juellingsholm, church owner 1754-58.

her os i dit hus/ i troskab mod dig vandre/ og følge ordets lys«.

†Klokker 1) 1679 oplyses, at klokken 'havde været sprukken siden forrige krigstid' (1657-60) og nu stod i tårnet. Kirken ønskede den derfor omstøbt. Det bevilgede sysselprovsten, men kun hvis den nye klokkes vægt holdtes under 16 lispd.²²

2) 1681 betalte man 'klokkestøberen i Ålborg' for arbejdet med den nye klokke og havde udgift til vognleje derfra. Peter muremester i Bøvl nedtog den gamle klokke og hængte den nye op, mens Hans smed, også i Bøvl, leverede 'kleber' (knebel) og beslag til bommen.²²

3) (Fig. 42) 1734, støbt af Laurentz Strahlborn i Lübeck på foranledning af kirkeejeren Gerdt Hansen de Lichtenberg. Om halsen læstes mellem bladborter versalindskriften: »Mich goss Lavritz Sthralborn in Lybeck anno 1734«,¹⁸ på legemet: »Gerdt Hansen Lichtenberg«. Hans navn blev flankeret af to kronede navnetræk. Over og under det sås englehoveder i højt relief samt på den modsatte side en påsat, lybsk mønt, af hvis omskrift man kunne læse: »...civis lubecensis 1730«. På slagringen en bladbort. Omstøbt 1893.

GRAVMINDER

Et †*epitafium* (fig. 32) var o. 1602 sat over ærlig og velbyrdig mand Iens Ivli (Juel) til Ivli(n)gs-holm,⁴⁸ †21. okt. 1602, og hans hustru Ane Grube (Grubbe, jf. †gravsten og bygning), †□ med deres to elskelige børn.

Epitafiet, af træ med maleri af de afdøde, kendes gennem en tegning af antikvaren Søren Abildgaard 1772.⁴⁹ Den viser en arkitektonisk opbygning omkring malerifeltet, der flankeres af joniske søjler med prydbælte af beslagværk. Tilsvarende ornamentik pryder postamentets og frisens fremspring, mens englehoveder flankerer hængestykkets versalindskrift. Postament og frise er på tegningen optaget af 13 aneskjolde (oprindeligt 16), og over en tandsnitsgesims ses en trekantgavl med fremstilling af Dommedag (vel malet). To højrektangulære sidestykker fulgte hovedstykkets opbygning, og herfra udgik traditionelle kartouchevinger, der ikke er med på tegningen.⁵⁰ De fremtræder glatte og bærer ud for frisen de yderste våbener.

På maleriet ses ægtefællerne knælende lidt vendt mod hinanden med hænderne samlet i bøn. Han er iført vams, pibekrave og græskarbuk-

Fig. 32. †Epitafium, o. 1602, over Jens Juel til Juellingholm og hans hustru Anne Grubbe (s. 2657). Tegning 1772 af Søren Abildgaard i Nationalmuseet. – †Sepulchral tablet, c. 1602, commemorating Jens Juel of Juellingholm and his wife Anne Grubbe.

ser, hun hovedtøj, pibekrave og lang kjole; begge bærer tunge halskæder. Bag Jens Juel knæler to drengebørn, mens Abildgaard har udeladt baggrunden, måske fordi den da var for ødelagt. Han kalder epitafiet 'aldeles beskadiget og malingen afskallet'. I sin notesbog aftegnede Abildgaard otte af våbenerne med oplysningen, at der ikke var flere 'kendelige'. Epitafiet hang på skibets nordvæg over den østligste kvindestol.⁵¹ Det er formentlig snart efter blevet fjernet; 1899 var det borte.

Gravsten. 1) O. 1626, over Gvnter (Gunder?) Chrestensd(atter) †3. okt. 1626, »G(ud) G(ive) H(ende) E(n) G(lædelig) O(pstandelse)«. Sortgrå kalksten, 203×70 cm, med omskrift i reliefversaler og en central, udslidt kartouche. Hjørnerne har medaljoner med rester af evangelistsymbolerne. Opsat imod våbenhusets østvæg.

2) (Fig. 33), o. 1627, over Olf Iør(gen)søn (jf. hustruen nr. 1), †28. maj 1622 i Omme. Sortgrå kalksten, 201×71 cm, svarende til hustruens (nr. 1) og med samme opstandelsesformular. I kartouchen afdødes initialer (OI). Opsat imod våbenhusets vestvæg.

3) (Fig. 34), o. 1665, over »Christen R...søn, *1628 i Lindvie (Lindved), †4. juni 1665. Sortgrå kalksten, 201×86 cm, med reliefversaler i højovalt skriftfelt, der holdes af to stående figurer, Moses (tv.), og Kristus som Verdens frelser. Over feltet ses Himmelfarten flankeret af kranium med knogler og vinget timeglas og under det et bredovalt skriftfelt med groft indhugget versalskrift, der sværtlæst oplyser, at stenen var beko-stet af »hans Systerbørn«. Dens hjørner prydes af højoval medaljoner, hvori er udhugget siddende dydefigurer: Troen, Håbet, Kærligheden og Retfærdigheden. Bruskværk fylder ud på stenens flader, og omkring dens hovedende er indhugget et utydeligt citat fra Rom. 14,8. Opsat imod våbenhusets vestvæg.

4) (Fig. 35), o. 1700-25, over ukendte. Sortgrå kalksten, 201×85 cm, med rester af indhugget skriveskrift i stor højoval laurbærkrans. Herover ses et englehoved og en tom skybræmme og un-

derneden et nu tomt, hjerteformet skriftfelt. I stenens hjørner kranse med brystbilleder af evangelisterne, hvoraf kun Lukas og Johannes genkendes (begge forneden). Opsat i tårnrummet.

Fig. 33. Gravsten nr. 2, o. 1627, over Oluf Jørgensen (s. 2659). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Tombstone no. 2, c. 1627, of Oluf Jørgensen.*

5) (Fig. 36) o. 1750, lagt over ukendte. Liggsten af flammet granit, trapezformet, en tidlig såkaldt bondegravsten, 149×89/70 cm, der her dateres med stor usikkerhed. Den i øvrigt glatte sten har i hjørnerne små forsænkede felter med koblede reliefversaler, formentlig initialer. I hovedenden læses »MS« (tv.) og »HJ«, forneden intet sikkert. Stenen er indsat i skibets nordside vest for dør-

Fig. 34. Gravsten nr. 3, o. 1665, over Christen »R... søn« (s. 2659). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Tombstone no. 3, c. 1665, of Christen »R... søn«.*

Fig. 35. Gravsten nr. 4, o. 1700-25, over ukendte (s. 2659). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Tombstone no. 4, c. 1700-25, of unknown deceased.*

stedet. Spor af slid antyder, at stenen oprindeligt kan have ligget i kirken. Men det er også muligt, at den har hørt til på kirkegården.

En *†*gravsten fra o. 1602 tilhørte Jens Juel, 'rigens råd' (jf. *†*epitafium), og viste 'ridderen i harnisk

med stjerneskjoldet ved sin side'. Den kaldtes 1874 et epitafium, tre fod højt, opsat i korbuens nordside, men var da borte.³¹ Placeringen, der har svaret til Iver Friis' i Skibet Kirke (Tørrild Herred), kan have været oprindelig og givet stenen en epitafiekarakter, selvom Jens Juel også havde et træskåret *†*epitafium.

Yderligere *†*gravsten kan gemme sig under en omtale 1766/68 af ligsten i kirken. De kunne da ikke læses. I kirkegulvet fandtes kun to, der 'uden tvivl var to lagt over forhenværende præster'.¹⁸

En muret *†*adelig begravelse under koret, bestående af to *gravkældre* og en hvælvet *†*krypt, er indrettet af ejerne af Juellingsholm o. 1600 og udvidet af Anne Grubbe 1619, men brugtes siden også af sognets præster. Den til dels opfyldte begravelse blev ryddet og opmålt 1949 (jf. fig. 6c, 13). Ældst er to kældre i korets østre hjørner, på hver side af altret, der hver har kunnet rumme en eller to kister. Kældrene, der igen er fyldt op, har været vandret afdækket med trælemme, måske gravsten. Den søndre, hvis øst- og sydside stødte frem til bygningens fundament, har været forsynet med en lysskaft i øst. Den nordre kælder havde murede vægge til alle fire sider.

Gravkrypten fra 1619 optager hele vestre halvdel af koret og dækkes af et lavt tøndehvælv, som er orienteret nord-syd. Hvælvet er ligesom væggene muret af teglsten i munkestensformat. I hver ende er der en lysskaft, som leder op til små åbninger i bygningens sokkel (den nordre er lukket

i ydre flugt). Krypten har gulv af jord, væggene er hvidtede. Der er adgang via en lem i skibets gulv foran korbuen og murede trapper.

Ifølge kirkens regnskaber gav velbyrdig frue Anne Grubbe 1619 100 dlr. til kirken, mod at hun på egen bekostning lod sin afdøde husbond Jens Juel og hans forældres begravelse 'under altergulvet' udvide og gøre større 'med en hvælving over' til hendes eget 'lejersted'.¹¹

1766/68 var begravelsen ifølge pastor Bang 'så proppet' med kister, at der næppe kunne rummes en eneste mere. Der var i første række ti kister, hvoraf de inderste var Juelernes og Anne Grubbes. Hun ansås for balsameret, da hun lå 'ganske hel og holden'. Yderst og øverst stod Claus Svitzers kiste, men hans kisteplade kunne ikke læses 'uden kisten bliver taget op'. I anden række stod der ni store og to små kister alle med plader. Det var præster og præstebørn. Den sidste var pastor Bangs egen svigerfar Thomas Hansen Wellejus.¹⁸

1806 var hvælvingen i altergulvet sunket og et par vinduer alt for mørke af gravrust, og 1819 nævnes under alter og degnestol nogle betydelige huller i gulvet, 'efter sigende forårsaget af ildere, der skulle have deres tilholdssteder i de åbne begravelser'.³⁶ 1839 blev der optaget nogle kister fra en gravkælder under koret, hvorefter de blev begravet i et hjørne af kirkegården uden 'indhegning og indskrift'.¹⁰

1905 og 1949 er der taget vare på *kistetilbehør*, der må tilhøre den murede krypt. En *kisteplade*

Fig. 36. Gravsten nr. 5, o. 1750, over ukendte (s. 2660). Foto Arnold Mikkelsen 2017.
– Tombstone no. 5, c. 1750, of unknown deceased.

Fig. 37. Kisteplade, 1668, over barnet Anna Elisabeth Rostrup, datter af Hans Rostrup til Juellingsholm og Elisabeth Friis (s. 2661). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Coffin plate, 1668, of the child Anna Elisabeth Rostrup, daughter of Hans Rostrup of Juellingsholm and Elisabeth Friis.*

(fig. 37) tilhører barnet Anna Elisabeth Rostrup, som var datter af ærlig og velbyrdig mand Hans Rostrup til Iulingsholm og hans frue Elisabeth Friis, *26. sept. 1668, †1. dec. samme år, »Siælen er i Gudtz haand«. Oval, hvælvet plade af messing med indridset versalskrift og gennembrudt blomsterrand, 25×15 cm. Den er fremkommet ved restaureringen 1949-50 og nu sammen med nedenstående våbenplade opbevaret i præstegården.

Fra ukendte kister stammer tre stykker tilbehør, alt anslæelsesvis fra o. 1700. a) En fragmentarisk våbenplade af messing med Juel-våben omkranset af bladværk. Fundomstændighed og opbevaring som ovenstående kisteplade. *b-c) (Fig. 40-41), to kistekrucifiksfigurer af bly, indsendt 1905 til Nationalmuseet (inv.nr. D5878-79). b) 22 cm høj, af mager, sengotisk type med højre arm (sekundært?) bøjet i vejret. Figuren er næsten fuldplastisk og hulet i ryggen. c) 19 cm høj, armløs og afbrudt ved underbenene. Hovedet er faldet ned på højre skulder, kroppen er lang, og benene har øjensynligt været krydsede.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1850, over Jes Nielsen, *9. jan. 1792(?), †19. (29?) okt. 1850. Støbejernskors, 92 cm højt, med kursivskrift og trekloverender med stjerne. På lapidarium ved østdiget.

2) O. 1850, over Mille Nielsdatter, *... okt. 1793 i Uhre, Brande Sogn, †11. maj ... i Juellingsholm. Som nr. 1, anslået datering derudfra. Plads som nr. 1.

3) O. 1852, over Ane Marie Jensdatter, *... på Juellingsholms Mølle, †1852. Støbejernskors, 92 cm højt, med gennembrudte, nygotiske ender. På bagsiden håndtryk. Plads som nr. 1.

4) (Jf. fig. 38) o. 1855, over Hans Christiansen. *1851(?) i Juellingsholms Mølle, †...marts sammesteds. Som nr. 1, 92 cm højt, med religiøs indskrift på bagsiden. På Juellingsholm Mølles gravsted øst for kirken.

5) O. 1858, over Jens Christian Christensen Nørgaard, *16. Febr. 1858, †30. maj samme år. Støbejernskors, 80 cm højt, retkantet med skrifveskrift, sommerfugl foroven og på bagsiden et håndtryk. Plads som nr. 1.

6) (Jf. fig. 8), o. 1859, over møller Hans Christian Nielsen Lindberg, ★1782 i Juellingsholms Mølle, †23 marts 1859 sammesteds. Støbejernskors, 125 cm højt, med kursivskrift og bladværk på trekløverenderne. På bagsiden religiøs indskrift. Plads som nr. 4.

7) O. 1868, over Christiane Margrethe Christensen, ★ ..., †1868. Støbejernskors, 92 cm højt, med versaler og nygotiske ender. Plads som nr. 1.

8) (Jf. fig. 38) o. 1871, over Hans Christian Lindberg Nielsen, ★6. maj 1860 i Juellingsholms Mølle, †26. juli 1871 sammesteds. Grotte af sandsten, 88 cm høj, med løv på nopret bund, kronende kors af hvidt marmor og indfældet skrifttavle (antikva) af samme materiale. Over tavlen medaljon med blomst og på plinten en ligeledes indfældet plade med kors. Plads som nr. 4.

9) (Jf. fig. 38) o. 1879, over Ingustinus Nielsen af Juellingsholms Mølle, født d. 23. marts 1821, †6. marts 1879. Grotte af sandsten, 140 cm høj, med efeu på nopret bund og kronende kors af hvidt marmor. Indfældet skriftplade (antikva) af samme materiale samt herover håndtryk. Plads som nr. 4.

10) O. 1882, over Johanne Marie Jensen, ★29. jan. 1853, †30. april 1882. Stele af sandsten med løv på nopret bund, nu uden kronende kors, 46 cm høj. Over indfældet skriftplade med antikvaskrift en medaljon, der rummer en næsten udslidt sommerfugl. Plads som nr. 4.

†Kirkegårdsmonumenter. 1766/68 nævnes på kirkegården fem 'ligsten'.¹⁸ Og 1862 mindedes J. Kierckebye, at der i hans ungdom havde ligget mange flade gravsten syd for kirken. Hvor mange landsbykirkegårde han end havde 'betragtet', var han vis på, at ingen havde haft en fjerdedel så mange gamle ligsten som i Omme. De var fulde af sindbilleder over død og evighed samt lange indskrifter, 'ingenlunde barbarisk udarbejdede'. Slid og vejrlig havde taget forbavsende lidt på stenene, som han prøvede at tyde. Men meget var ulæseligt, og meget var latin og munkeskrift, 'hvilket forblev vogterdrengen (ham selv?) en gåde'. Alle disse gravminder forsvandt 1832 (1830), og det sagdes, at de fleste anvendtes som syldsten under våbenhuset; 'beklageligt at de ikke først blev undersøgt af en kyndigere'.¹⁰

Fig. 38. Gravsted for Juellingsholms Mølle med kirkegårdsmonument nr. 4, 6, 8 og 9 (s. 2662-63). Foto Ebbe Nyborg 2017. – *Burial place of Juellingsholms Mølle with churchyard monuments.*

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Vejle Amt i almindelighed henvises til s. 56-58, vedr. litteratur og forkortelser til s. 59-62. Endvidere er benyttet:

Arkivalier. *Kirkens arkiv.* Kirkeprotokol anlagt o. 1930 med afskrift af beskrivelse 1862 og med uddrag af forhandlings- og regnskabsbøger samt kirkesyn 1943-2003; Lokalhistoriske optegnelser ved Gunnar Mølgaard. Utrykt manuskript 1992.

NM. *Håndskrifter.* Fr. Uldall, Om de danske Landsbykirker V, 388-91 (1890). – *Notesbøger.* Søren Abildgaard VIII, 23 (1771). – *Indberetninger.* Provst Wellerius 1810 (generelt); Carl Nissen 1875 (gravminder); E. K. Thysen 1890 (kirkegård); Wilhelm Petersen 1893 (klokke); Magnus-Petersen 1899 (prædikestol); Egmont Lind 1949 og 1950 (kalkmaleri); Georg N. Kristiansen 1971 (prædikestol); Jens Johansen 1990 (alterbillede); Orla Hylleberg Eriksen, NNU rapport nr. 47, 2017 (den-drokronologiske undersøgelser). Endvidere avisudklip fra Jydske Vestkysten 1949 og 1993.

Tegninger og opmålinger. NM. Epitafium over Jens Juel af Søren Abildgaard 1772.; †klokke tegnet af J. Vilh. Petersen; tryk af opmåling af kirken (plan og opstalter) ved E. og F. M. R. Draiby og Sven Fritz 1946; tryk af tegninger (plan, opstalter og snit) med forslag til nyt våbenhus ved E. og F. M. R. Draiby 1951; plan med udgravede fundamenter m.m. ved samme 1951; forslag til orgel og dets indplacering ved firmaet Birch & Svenning 2004. *Kirkens arkiv.* Tegninger i fotokopi af altertavle samt projekt til nyt alterparti 1949.

Litteratur. J. Kierckebye, »Noget om Sønder-Omme Sogn af topografisk og historisk Indhold«, *JySamfV*, 1874-75, 1-38 og 97-115; Niels Jørgen Poulsen, »Jyske kirker på Christian IV.s tid. Seks års kirkeregnskaber 1614-20 fra Jelling syssel«, *NMArb* 1980, 56-66 (om kirken s. 63-66).

Historisk indledning og bygningsbeskrivelse ved Niels Jørgen Poulsen, inventar og gravminder ved Ebbe Nyborg og orgler og klokkespil ved Ole Beuchert Olesen. Engelsk oversættelse ved James Manley, oversættelse fra latin ved Peter Zeeberg. Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet september 2017.

¹ *Kronens Skøder* III, 228-29.

² *Kirkens arkiv.* Lokalhistoriske optegnelser ved Gunnar Mølgaard. Utrykt manuskript 1992.

³ *Kronens Skøder* III, 245-46.

⁴ LAVib. *Viborg landstings skode- og panteprotokol* (B 24.680, fol. 594B, 1730).

⁵ De fire mænd var: Christen Johnsen, Juellingsholm, Peder Jeppesen, Hallundbæk, Christen Utoft, Omvrå, og Hans Larsen i Møbjerg (jf. note 2).

⁶ Jf. Niels Jørgen Poulsen, »Jyske kirker på Christian IV.s tid. Seks års kirkeregnskaber 1614-20 fra Jelling syssel«, *NMArb* 1980, 56-66 (om Sønder Omme 63-66).

⁷ *Kierckebye 1874-75*, 7-11.

⁸ *Kierckebye 1874-75*, 19.

⁹ *Kierckebye 1874-75*, 29. Lærer J. Kierckebye fortalte også, at ulvene kom til Jylland i Svenskekrigenes tid sammen med de polske hjælpetropper. De havde dem med som hunde til at opsnuse, hvor folk gemte deres værdifulde sager. Da polakkerne forlod landet, slap de ulvene løs.

¹⁰ *Kirkens arkiv.* Kirkeprotokol (anlagt o. 1930) med afskrift af beskrivelse 1862, uddrag af forhandlings- og regnskabsbøger samt kirkesyn 1943-2003.

¹¹ RA. *DaKanc.* Seks års kirkeregnskaber 1614-20 (B 184d).

¹² Således i *Trap* 4. udg., 1926.

¹³ Der henvises generelt til RA. *DaKanc.* Seks års kirkeregnskaber 1614-20 (B 184d).

¹⁴ LAVib. *Ribe bispearkiv.* Kirke- og præstegårdssyn 1805-32 (C 4.707-11).

¹⁵ 1816 tjente 'forstuen' under tårnet som materialehus (jf. LAVib. *Ribe bispearkiv.* Årlige indb., Sønder Omme Kirke 1815-24 (C 4.764-65)).

¹⁶ Jf. Thomas Bertelsen, »Værkstedstradition, mesterrelation og bygherre. Studier af Danmarks senmiddelalderlige styttetårne«, *Hikuin* 30, 2003, 7-24.

¹⁷ Således læst af sognepræst Hans Jørgensen Bang 1766/68 (jf. note 20).

¹⁸ LAVib. *Ribe bispearkiv.* Præsteindberetninger til Biskop Bloch 1766/68 (C 4.774).

¹⁹ Regnskaberne er nærmere analyseret i *Poulsen 1980* (jf. note 6).

²⁰ LAVib. *Ribe bispearkiv.* Præsteindberetninger til biskop Bloch 1766/68 (C 4.774). Sognepræst Hans Jørgensen Bangs indberetninger er dateret 3. febr. 1766 og 22. april 1768.

²¹ 'Forstuen' eller 'aflukket' under tårnet blev allerede 1806, da loftet skulle befestes, betegnet som 'våbenhus'. Jfr. LAVib. *Provstearkiver.* Synsprotokol for kirker og præstegårde 1803-18 (C 35A).

²² LAVib. *Ribe bispearkiv.* Regnskaber for Jelling Sysselprovstis kirker 1676-86 (C 4.1388).

²³ LAVib. *Ribe bispearkiv.* Årlige indb., Sønder Omme Kirke 1815-24 (C 4.764-65).

²⁴ *Kierckebye 1874-75*, 26.

²⁵ LAVib. *Bygningsinspektoretet Århus.* Forskellige kirker J-R, 1850-1905 (B239-123, 124). – Ifølge den anonyme synsmand havde man ønsket at nedtage den indre side af murene og i stedet opføre disse af mursten. Det anså han dog for aldeles forkasteligt, idet det ikke ville kunne give kirken den fornødne soliditet.

²⁶ LAVib. *Nørvang-Tørrild Hrd.s provsti.* Synsprotokol 1854-90 (C 38.3)

²⁷ LAVib. *Bjerre Hrd.s.* *Provsti.* Synsprotokol for kirker og præstegårde 1803-18 (C 35A).

Fig. 39. Indre set mod vest med $\dagger$ orgel, 1897 (s. 2655). Foto Sven Fritz 1946. – Interior looking west with $\dagger$ organ, 1897.

²⁸ LAVib. *Nørvang-Tørrilds Hdr.s Provsti*, synsprotokol 1854-90 (C38.3).

²⁹ NM. Dendrokronologisk Laboratorium. Orla Hylleberg Eriksen, NNU rapport nr. 47, 2017. Af otte udtagne prøver havde én splitved, mens fem af de øvrige på baggrund af iagttagelser under prøveudtagningen kunne fastslås kun at mangle splintved. En prøve med

iagttaget splint med 52 årringe (prøve nr. 61401079) havde sidste datererede årring 1424 med et fældningstidspunkt o. 1439. De fem med iagttaget splintved havde henholdsvis 45 årringe (prøve nr. 61401019) med sidste datererede årring 1420 og et fældningstidspunkt o. 1435, 50 årringe (prøve nr. 61401029) med sidste datererede årring 1418 og et fældningstidspunkt

Fig. 40–41. *Kistekrucifikser af bly fra o. 1700 (s. 2662). I Nationalmuseet. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Coffin crucifixes of lead from c. 1700.

o. 1433, 47 år (prøve nr. 61401039) med sidste daterede år 1428 og et fældningstidspunkt o. 1443, 68 år (prøve nr. 61401049) med sidste daterede år 1422 og et fældningstidspunkt o. 1437 og 41 år (prøve nr. 61401069) med sidste daterede år 1422 og et fældningstidspunkt o. 1437. De to sidste prøver havde henholdsvis 53 år (prøve nr. 61401059) med sidste daterede år 1419 og et fældningstidspunkt efter o. 1432 og 32 år (prøve nr. 61401089) med sidste daterede år 1420 og et fældningstidspunkt efter o. 1435.

³⁰ Fotos i NM.

³¹ *Kierkebye 1874-75*, 28.

³² NM. Indb. ved Egmont Lind 1950.

³³ Tegning i kirkens arkiv.

³⁴ Patronymet antyder, at de mindede i 1936 kan have været længst afdøde.

³⁵ Jf. Bent Knie-Andersen, *Horsens købstaden og guldsmedene 1500-1900*, Horsens 2006, 243–44, hvor disken dog ikke er nævnt.

³⁶ LAVib. *Ribe bispearkiv*. Kirke- og præstegårdssyn 1816–25 (C 4-710).

³⁷ *DKRibe* gennem sagregistret.

³⁸ Magnus-Petersen nævner specifikt Munkebo og Nakskov.

³⁹ Underbaldakinen fandtes henlagt bag alterbordet.

⁴⁰ *KancBrevb* 31. aug. 1649. Sofie Munk beboede sammen med søstre Edel og Anne nogle bondegårde i Møbjerg.

⁴¹ *KancBrevb* 22. juni 1654.

⁴² *KancBrevb* 17. aug. 1654.

⁴³ Jf. Hans H. Fussing, »Adel og menighed. Kirkebøgenes vidnesbyrd om den danske adel omkring midten av 1600-tallet«, *Til Knud Fabricius 13. August 1945*, København 1945, 160–77, især s. 176.

⁴⁴ Juledag 1895 blev organist Laurids Gejls 'stueorgel' interimistisk anbragt i kirken, på brædder, henlagt over tre stolestader i nordsiden. Dette skete på foranledning af pastor Siegmundfeldt og lærer Balle (Laurids Gejls erindringer). Herefter foretoges en indsamling, der gjorde det muligt at anskaffe et harmonium. Dette kunne lige så lidt som forgængererne spille kirken op, og indsamlingen fortsatte derfor, nu med henblik på at købe et pipeorgel.

⁴⁵ *Jydske Vestkysten* 23. jan. 1993.

⁴⁶ Computerstyringen er udført af fa. Diaprint, København, og leveret af Thomo Klokkerservice. Oprindeligt anvendtes et $\dagger$ båndspilleværk af fabrikatet Korffhage & Söhne.

⁴⁷ Tak til campanolog Per Rasmus Møller for oplysninger vedr. klokkespillet.

⁴⁸ Således stavemåden på Søren Abildgaards tegning (fig. 32). Bloch 1766/68 (jf. note 20) gengiver den således: »Jens Juul til Juulersholt».

⁴⁹ Poul Grønder-Hansen, *Søren Abildgaard (1718-1791). Fortiden på tegnebrættet*, 2010, 398.

⁵⁰ De ses på Abildgaards udkast i hans notesbog i NM.

⁵¹ NM. Søren Abildgaards notesbog nr.VIII, 23.

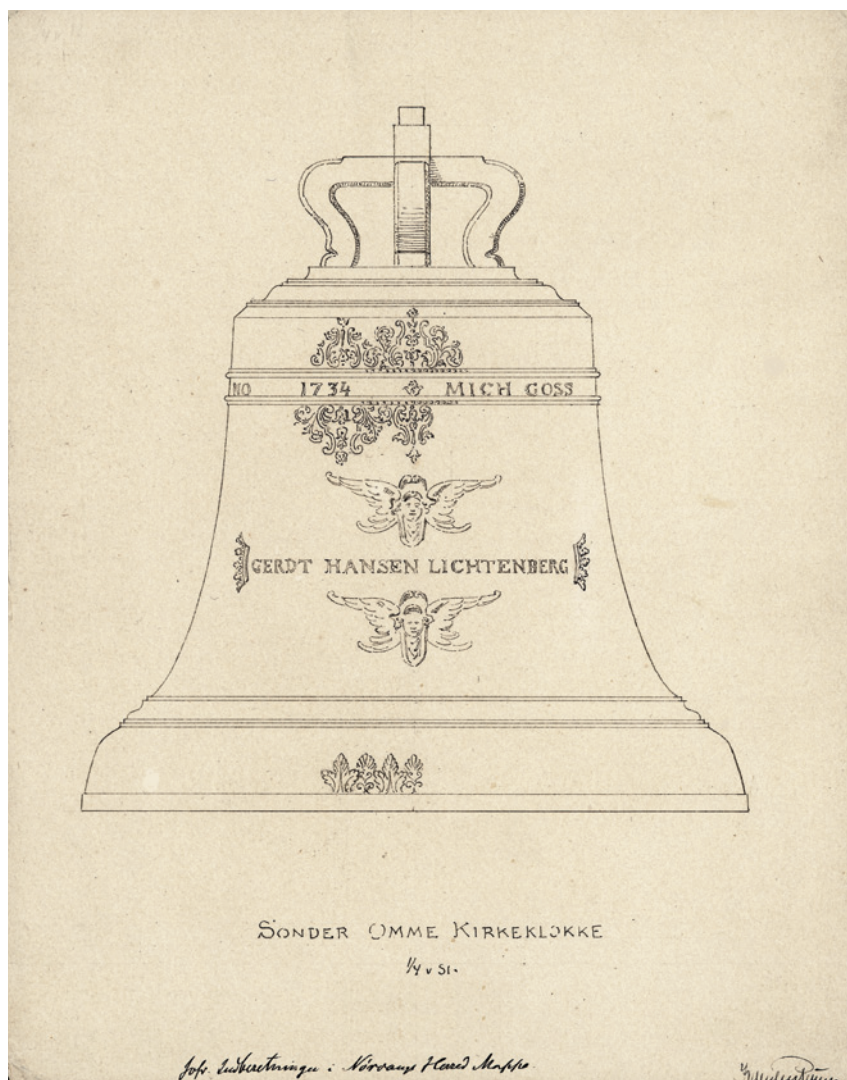

Fig. 42. $\dagger$ Klokke, 1734, støbt af Laurentz Strahlborn i Lübeck på foranledning af kirkeejeren Gerdt Hansen de Lichtenberg (s. 2657). Tegning af J.Vilh. Petersen. – $\dagger$ Bell, 1734, cast by Laurentz Strahlborn in Lübeck on the orders of the church owner Gerdt Hansen de Lichtenberg.

SØNDER OMME CHURCH

Building. The church is a Romanesque building in granite ashlar consisting of chancel and nave supplemented by a western extension and a tower from 1620 and 1622, as well as a porch from 1949, which replaced one from 1830. A Late Medieval porch farther to the east disappeared before 1766. Around 1600 and 1619 two burial vaults and a vaulted crypt were installed beneath the chancel.

The Romanesque church rests on a bevelled footing. Two windows, original but reset and reopened in 1949, have been preserved in the north walls of the chancel and nave. Two window lintels are built into the tower. The straight-edged and bricked-up doors are marked on the inside by lines, while the northern one outside stands with ashlar-built sides and a stone beam.

In 1620–22 the church was first given a western extension and then a west tower whose first appearance is known from the church accounts for 1614–20. The construction material was granite ashlar, some re-used and some newly cut, for which fieldstones were gathered in the fields from 1616 on. In the western extension a door was placed in the south as well as a window in the north and south. The tower was built as a stilt tower whose arches were closed in the 1700s.

A Late Medieval †porch in front of the original south door was demolished before 1766, while a new porch in front of the south door of the western extension, as mentioned before, was built in 1830 and 1949.

Furnishings. Oldest is the Romanesque font of granite, which belongs to the plain-basined west Jutland type. Its baptismal dish can be determined as southern German from c. 1575. The pulpit is unusually beautiful Renaissance work, donated in 1596 by Jens Juel of Juellingsholm, while the altar candlesticks are Baroque, from c. 1650.

The altar plate was made around 1650 by Anders Jensen Klyne in Ribe, and an unhallmarked wafer box is a gift from the pastor E.V. Rambusch in 1862. A Communion set for the sick was also supplied by Klyne around 1650, although the paten (and cup?) were renewed around 1830 by Casper Villads Ankier in Horsens. A poor box is from c. 1750, and a small chandelier was donated around 1760 by Claus Svitzer, Juellingsholm (church owner 1754–58), while an earlier altar painting of Jesus Healing the Blind Man was done in 1883 by Anker Lund. It comes from an (†)altarpiece with the date 1605, parts of which have been re-used since its removal in 1949–50 in two boards listing the incumbents. The present altar decoration is a crucifix of gilt wood made by Erik Heide in 1992.

In 1766 and 1768 the pastor Hans Jørgensen Bang supplied a detailed description of the furnishings and included the elaborate inscriptions on the (†)Renaissance altarpiece, which came from a restoration in 1703. In 1856 all the woodwork in the chancel was oil-painted, and thus also the †confessionals and †parish clerk's chairs. In 1866–67 the †pews were renewed and painted in imitation oak, and they were renewed again in 1905. Repairs in 1970 and 1992 were mainly for conservation purposes.

Sepulchral monuments. A †sepulchral tablet was set up in 1602 for Jens Juel of Juellingsholm and his wife Anne Grubbe, who also installed a †burial crypt in 1619, from which is preserved among other things a coffin plate from 1668 for the child Anna Elisabeth Rostrup.

Of four tombstones, two from c. 1626 and c. 1627, raised over Oluf Jørgensen and his wife, are quite identical. Early and Late Baroque are represented by the other two.